

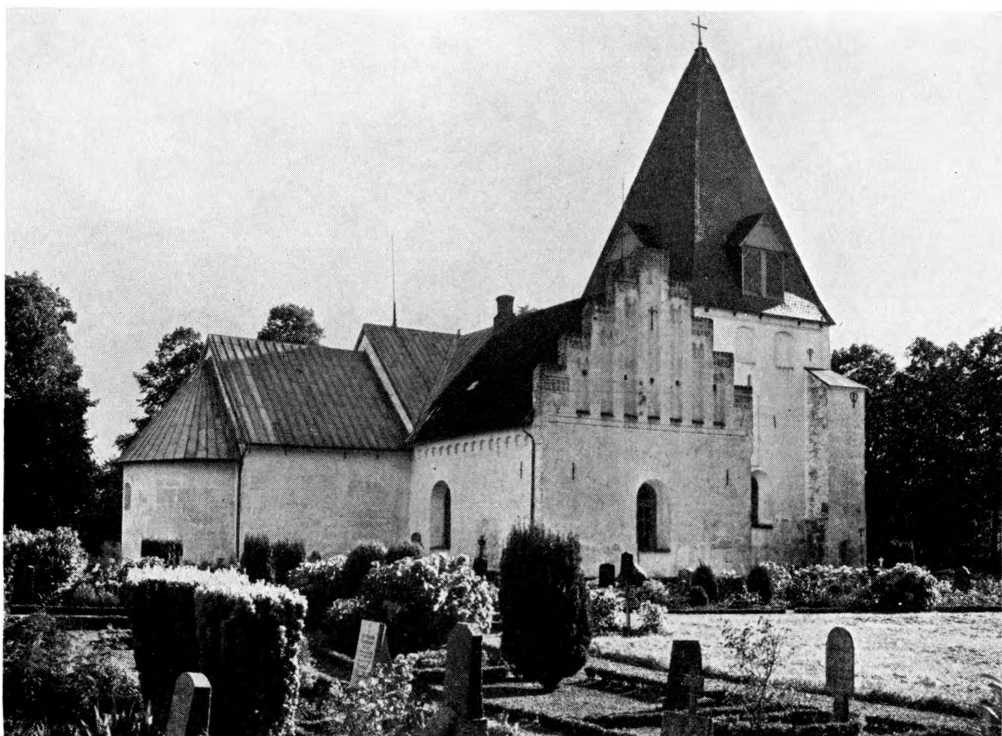

Fig. 1. Aller. Ydre, set fra nordøst.

K. M. 1952

ALLER KIRKE

SØNDER-TYRSTRUP HERRED

Kirken, der indtil 1864 havde Taps (Nr.-Tyrstrup hrd., Vejle amt) som anneks, var i middelalderen en af Slesvigbispens patronatskirker og betalte 24 sk. i cathedraticum*). I 1273 skænkede biskop Bonde tienden til Vor Frue i Haderslev¹, en donation, der bekræftedes 1334 af hertug Valdemar². Allerede samtidig med reformationen, der i Haderslev len og det under Ribe stift hørende Tørninglen (Hviding, Frøs og Kalvslunds herreder) indførtes 1528 af hertug Christian (III.), må hertugen dog have tiltaget sig patronatsretten³. Hvorledes ordningen ved præstevalgene var udformet efter delingen 1544, fremgår af den af slotspræsten Jørgen Bøje (Georgius Boethius) for hertug Hans nedskrevne redegørelse for de kirkelige forhold i Haderslev provsti⁴. Efter denne havde sognet valgret — dog efter hertugens forlov og provstens råd — altså en meget indskrænket præsentationsret, hvorimod patronatsretten lå hos hertugen. Efter dennes død

*) Når intet andet er angivet, henvises med hensyn til patronatsretten i middelalderen til Westphalen: Monumenta IV, 3144, jfr. Seidelin: Diplomatarium Flensburgense II, 165 f. samt for senere tid til Trap: Slesvig. Med hensyn til cathedraticum-afgiften se Quellensammlung VI, 259 (1436) og 278 (1509 f.).

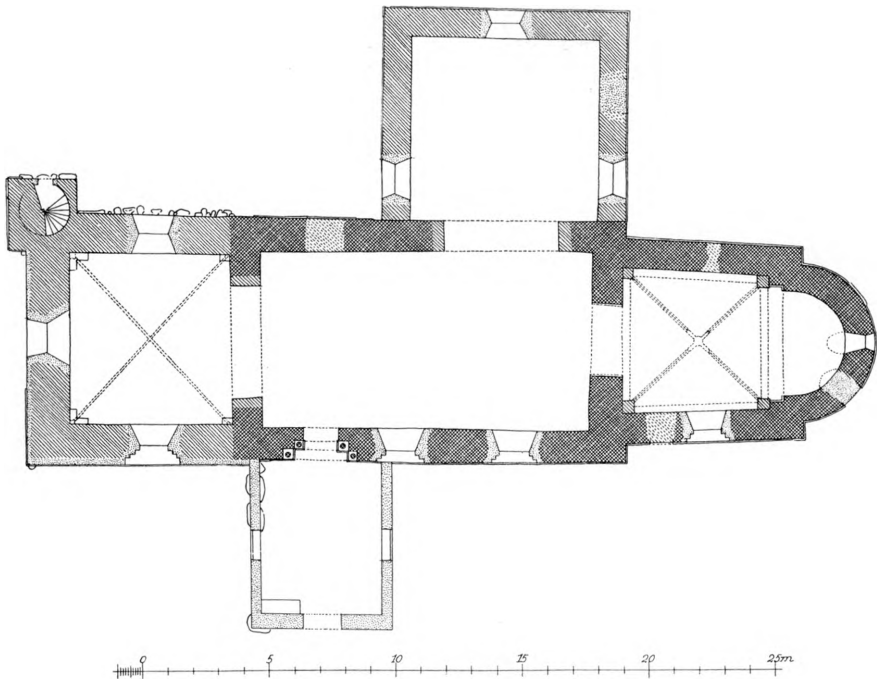

Fig. 2. Aller. Plan. 1:300. Målt af El.M. 1951.

1580 overgik den til kongen, der i hvert fald senere besatte kaldet direkte gennem tyske kancelli.

På kirkegården fandtes en *helligkilde*, kaldet »Piltekær«⁵.

Ifølge et i nyere tid optegnet *sagn* er kirkens »grundvold« flyttet fra Boyhøj mark ved Tapsdam, fordi troldfolkene fjernede stenene.

Kirken ligger midt i sognet og omtrent midt i den langstrakte by. Kirkegården, der er udvidet mod nord 1872⁶, omgives af trådvæv og hække, i vest og syd tillige af linde og i nord af elme, kastanier og lindetræer; af stendiget, som flere gange nævnes i regnskaberne, og som 1670 blev afdækket med græstørv, er der intet tilbage (rgsk.). 1823 afløstes de gamle, murede porte af en ny port og låge i sydvest med banede stenspiller, og 1874 købtes flere lågestolper af granit, måske dem der nu står i sydøst⁶. I vest er der to låger til præstegård og kirkesti; alle fløjene er af støbejern. Egepæle til den f søndre låge nævnes 1786⁷.

En †*kirkerist* repareredes 1655 (rgsk.).

†*Vognhus* nævnes 1653 (rgsk.).

Kirken består af apsis, kor og skib fra romansk tid, tårn i vest og korsarm på skibets nordside fra sengotisk tid og foran syddøren et våbenhus fra 1700'rne, der har afløst et ældre. Kirken har lille afvigelse til nord.

Den romanske kirke er af *granitkvadre* over en 46 cm høj, karnisprofileret sokkel, der på nogle af hjørnekvadrene har knopper udformet som menneske-

hoveder; skibets murhøjde er godt 5 m, og alle murene så omsatte, at kun apsidens og korets nordre forekommer urørt. På korets overvægge er der et ret tyndt, temmelig groft, uglittet pudslag med spor efter enkelte hvidtelag. Kun to gamle vinduer er bevaret, apsidens og korets nordre, det sidste tilmuret; apsisvinduet, hvis lysning ligger knap 40 cm fra ydre murflugt, måler udvendig 106 × 75 cm, og dets underkant er 216 cm over soklen (indvendig bredde 85). I korets sydside er der en 190 cm høj, retkantet præstedør, som bryder soklens øvre halvdel. I de omsatte nordmure på skib og tårn findes en (måske to) vinduesoverligger(e) med en buediameter på 52 cm. Af dørene er den søndre bevaret, en fir søjle-portal med reliefprydet tympanon (fig. 4), der har tilknytning til Ribe domkirke⁸. Murenes karnisprofilerede sokkel er forkrøbbet omkring portalens false, og på hjørnerne er der dels menneskehoveder, dels et vædderhoved. De slanke søjleskafter (ydersøjler 16, indersøjler 19 cm i diameter) har degenererede baser og kapitæler af forskellig udformning; over kapitælerne er der et på undersiden karnisprofileret, stærkt fremspringende kragbånd. Under det falsede, rundbuede stik af krumhugne kvadre er der et tympanon af blågrå granit (fig. 5); det har langs den krumme kant en flad tovsnoning og forneden en smal kant, der omtrent på midten brydes af det i lavt relief hugne, glorificerede korslams bagben; umiddelbart vest for lammet er der en rovfugl, som slår en klo i lammets ene bagben. De vestre søjlebaser har vel tilløb til attisk profil, men resultatet er blevet en slags terningkapitæl med reliefprydede skjolde, og hjørneknopperne, den eneste mindelse om basen, er udformet som menneskehoveder (hvoraf et enkelt vender forkert) eller som et akslignende blad. De østre baser har helt terningform, den inderste med nogle mærkeligt tilspidsede blade. På den vestligste bases skjolde er der i syd to rundbuede arkader, den ene med en hånd(?), den anden med en vandringsstav(?), og i vest en lignende arkade med volut og ægformet forhøjning; på sydsiden af den anden base fra vest en dobbeltarkade med lille, trefliget blad i sviklen, og endelig har østkarmens yderste base et ubestemmeligt dyr (vildsvin?) på vestsiden og et menneske med udbredte arme på sydsiden (fig. 6—7).

Kapitælerne er meget tarvelige og klodsede; den yderste i vest har relieffer, mod syd et femdelt blad, mod vest to cirkler (det ene med kors, det andet med en mindre cirkel) sammenholdt af et cirkelsegment; på det ene hjørne et forkert vendt hoved, på det andet et nedadvendt aks. Det østligste kapitæl skal formentlig efterligne det korintiske, men bladrækkerne er blevet til perler (sml. Tyrstrup p. 279 f.).

I det indre står den rundbuede, falsede apsisbue delvis dækket af korets østre skjoldbue, og dens 18 cm høje kragbånd, som i underkanten har en dyb hulstav mellem to flade rundstave, er noget molesteret. Korbuen er ligeledes bevareret med sokkel og kragbånd, der begge har karnisprofil som bygningens sokkel.

Fig. 3. Aller. Ydre, set fra sydøst.

V. M. 1951

Skibets vestre taggavl er nu af tegl, men de to andre gavle er vistnok romanske, af rå kamp.

Ændringer og tilføjelser. I gotisk tid fik koret en krydshvælving hvilende på halvanden stens hjørnepiller, helstens skjoldbuer og halvtstens profilerede ribber (sml. Stepping), der dog er retkantede foroven, hvor de mødes om en slutsten. Kapperne er ret flade, men den østre hævet noget af hensyn til apsisbuen.

Ældst af tilbygningerne er sikkert det med skibet jævnbrede, lave *tårn*, der ligesom nordkapellet er af munkesten i munkeskifte iblandet mange romanske kvadre; et stort arbejde med omsætningen af kirkens kvadmure er gået forud for tårnets opførelse, og i forbindelse med denne blev skibets vestgavl helt ommuret og forsynet med en stor, spidsbuet arkade. Tårnrummet har et samtidigt krydshvælv med kvartstensribber; de udgår fra store, ubenyttede hjørnepiller, der viser, at hvælvingen var planlagt med skjoldbuer i syd, vest og nord; oversiden er utilgængelig. Fra et med tårnet samtidigt trappehus på nordvesthjørnet er der adgang til det andet og øverste stokværk, der måske har rummet klokkerne, som nu findes i det lave pyramidespir⁹. Den rummelige trappe har rund spindel (de nederste par meter dog retkantet) og loft af let fladbuede eller helt lige binderstik; underdøren er fornyet, overdøren fladbuet med fals på indersiden. Tårnets andet stokværk har to falsede, fladbuede glamhuller i øst, nord og vest, men de er alle blændede; der ses intet spor efter åb-

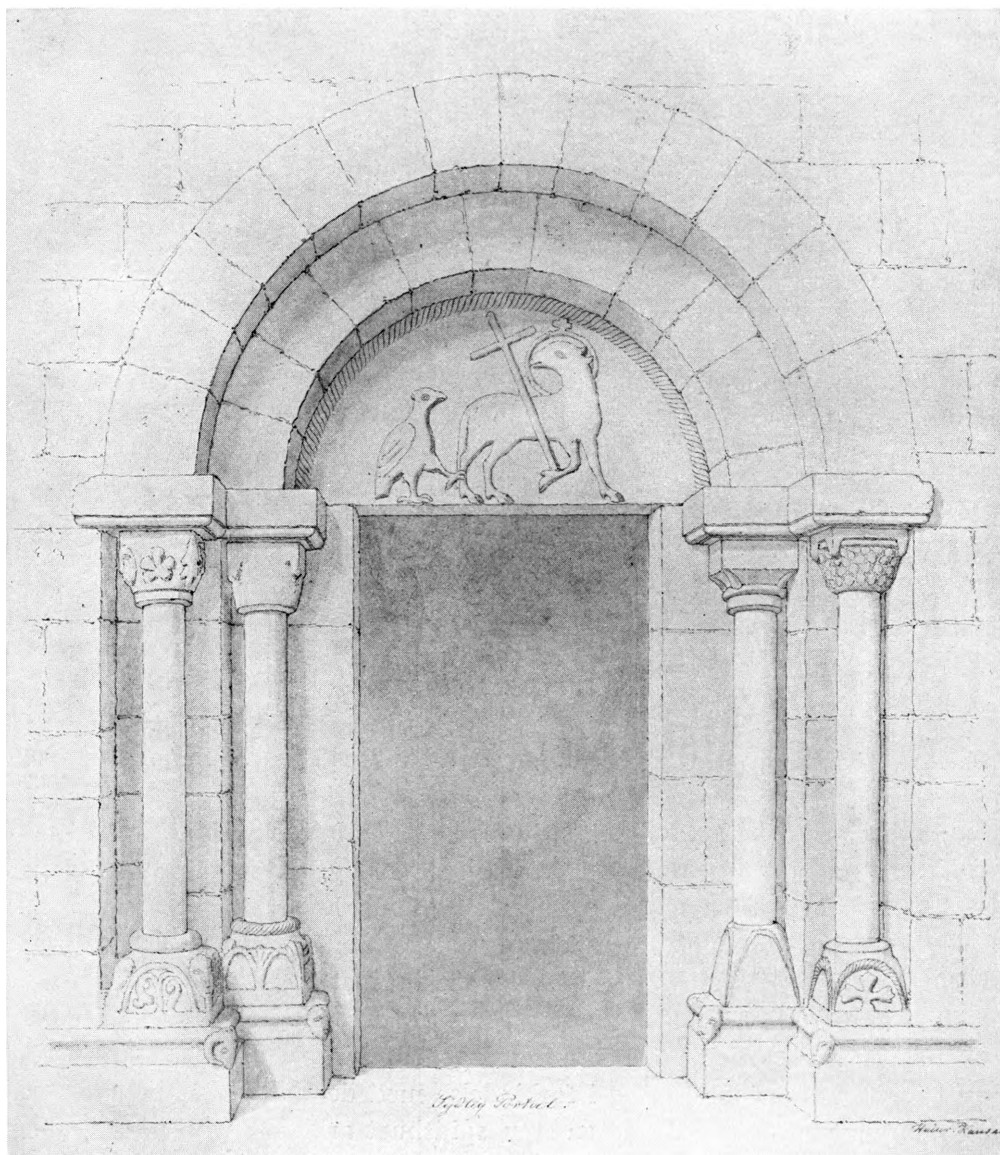

Fig. 4. Aller. Romansk sydportal. Tegning af Heinrich Hansen 1856; den lille mand (jfr. fig. 7) er her fejlagtigt opfattet som et kors (p. 260).

ninger i syd, hvor muren da også er helt fornyet i krydsskifte; en lille, fladbuget glug i nord er eneste lyskilde. Udvendig over glamhullerne i øst er der to og i nord eet savskifte, hvorover bomhuller. Pyramidespiret, der kronet af et forgyldt kors (opsat efter 1849, sml. †vindfløj), har til hver side en kvist. Syd- og vestmuren, der er skalmuret flere gange, har talrige jernankre og initialer: i syd Frederik IV.s kronede spejlmonogram og derunder CDGZR samt års-

Fig. 5. Aller. Sydportalens tympanon (p. 260).

V. M. 1951

V. M. 1951

V. M. 1951

Fig. 6-7. Aller. Sydportalens østligste søjlebase, vestre og søndre side (p. 260).

tallet 1724¹⁰ og i vest H A F P over I Z P (henvisende til Conrad Ditlef Graf zu Reventlow (amtmand), Hans Ahrend Fischer Præpositus, Johannes Zoëga Pastor). Spirets etagetagværk er sikkert samtidigt med tårnet, men noget om-
sat og forsynet med ny konge; i en løsholt er snittet HIZP 1718 (Hr. Johannes Zoëga, Pastor).

Det store *nordkapel* eller korsarmen har i øst en tilmuret, tilsyneladende oprindelig, fladbuet dør og i nord spor efter et spidsbuet vindue. Begge langmure har fladbuegesims støttet af små konsoller, som består af en i underkanten afrundet sten over en ganske smal, kantstillet sten. I fodlinien har gavlen et 3—4 cm dybt blændingsbånd og derover ni højblændinger og et tilsvarende antal kamtakker; de syv midterste har tvedelt spærstik over konsol, og de yderste er trekantblændinger med aftrappede sider; de to blændinger, som flankerer den midterste, har siksakmuret bund, og over dem alle er der et eller

to savskifter under et blændingsbånd. Det fladloftede indre står i forbindelse med skibet ved en stor, rundbuet arkade. 1781 fik »korskirken« nyt loft, og bjælkerne blev beklædt⁷.

Våbenhuset er antagelig fra 1700'rne; det er af små, rødflammede sten og delvis rejst over en ældre syld. Gavlen har en cirkelglug og strømskifter; i det indre, på sydvæggen, er der en stor, nu tilmuret *kamin*, som må have været brugt til blystøbning. Et *†våbenhus* på samme sted var at dømme efter tagsporet betydelig smallere og lavere; det nævnes 1652 som delvis nedfaldet, men synes dog at være blevet istandsat (rgsk.).

Et *†sakristi* var ifølge undersøgelseskommissionens beretning af 1708 indrettet i »runddelen bag altret«, en ordning, der holdt sig til 1913; det var adskilt fra koret med en mur, til hvis døråbning der 1872 anskaffedes en gitterdør, og fra kirkegården har der en periode været adgang til sakristiet gennem en i sydøst brudt dør⁶.

Tagværkerne over kor og våbenhus er nyere, af fyr, over apsis, skib og korsarm middelalderlige (for de to førstes vedkommende muligvis romanske), af ret spinkel eg; apsidens er velbevaret og smukt tildannet, med ottekantet konge- og spærstivere, der udgår vifteformet fra kongens fod ligesom bjælkerne. Skibets har to lag hanebånd og spærstivere, der er bladet sammen med spærene; korsarmens er tilsvarende, men det har tidligere haft skråbånd og er i det hele stærkt omsat. Angående tårnet se ovenfor.

Kirken står nu hvidtet ude og inde, med tjæret sokkel og rundbuede støbejernsvinduer, indsat 1843 og senere (rgsk.). Den romanske kirke har blytag med sugfjæl og flere nyere årstal; spirets blytag og våbenhusets tegl blev henholdsvis 1870 og 1859 erstattet med skifer⁶; kapellet har blå tegltag. Skibets loft, der ifølge kommissionen af 1708 var »gammel panel af egetræ«, er nu gipset mellem indklædte bjælker (vistnok fra 1912), og gulvet er ligesom i tårn og korsarm af cementfliser over gamle mursten.

En *†vindfløj* fra spiret nedblæste 1849.

INVENTAR

Alterbordet er et simpelt fyrretræsbord fra ny tid, skjult af et rødt, uldent *alterklæde* med guldkors og -galoner, muligvis det, der indkøbtes 1885⁶; også i inventariet 1777 omtales alterklædet som rødt⁷.

En udskåren **egeplanke* (fig. 9), der måske har tilhørt et romansk ciboriealter eller er indgået i en lektorieopbygning, findes nu i Haderslev museum. Planken er ca. 270 cm lang og knap 24 cm bred på det bredeste sted; dens ene ende, der er stærkt beskadiget af råd, er muligvis ubeskåret, mens den anden er sekundært tildannet. Planken smykkes af to modvendte hulsnoninger samt

Fig. 8. Aller. Indre, set mod øst.

V. M. 1951

langs den ene side af en sammenhængende række bosser med afrundede kanter; den har affasning ned mod en fals, men der synes ikke at være spor efter not, taphuller eller lignende — kun halvdelen af et nagelhul ses i plankens smalleste del, og tæt ved dens ene ende sidder et stort, smedet søm, men det kan ikke afgøres, om hullet og sømmet er oprindelige. Planken har talrige spor af sort og rød farve afsat vekselvis på både snoninger og bosser; på den dårligst bevarede, smalle del findes med regelmæssige mellemrum sorte farvespor, der måske kan tydes som rester af en bladranke.

Fire altertavler har i tidens løb stået i kirken: en gotisk fra o. 1450, en bruskbarok, en stor Louis-Seize tavle samt den nuværende, nyere alteropsats.

1) *Alterprydelsen* er en predellaopbygning med tre malerier på kobber, kronet af et marmorkrucifiks. 1844 beklagede sognepræsten D. Davidsen sig over det gamle alter i kirken og lovede at skænke nogle malerier til alteret, bl. a. et forestillende Jesus som verdens frelser på korset, hvis der bevilgedes ca. 100 rdl. til et nyt alter af egetræ m.m., hvilket skete 1845¹¹. Bag på tavlen er malet en indskrift, der nu er ulæselig på grund af murværk, men hvoraf man dog kan læse de tre første cifre af årstallet. Malerierne krones af et med predellaen samtidigt marmorkrucifiks på en firkantet piedestal, og hele opbygningen hviler på en muret underbygning fra 1913⁶, som er ført op bag tavlen

og korsets fodstykke. De tre malerier, af hvilke det nordre er særlig hårdt restaureret, forestiller (fra nord): 1) Kristus trøstes af engelen, 2) Kristus på korset, ved dets fod Maria og Johannes samt den knælende Maria Magdalene, og 3) korsnedtagelsen, kopi efter Jean Jouvenet. Malerierne har truende mørk himmel som baggrund, de to første desuden med by, mens et virkningsfuldt lysskær fremhæver korsnedtagelsesgruppen, hvis personer er iført mørke dragter i modsætning til de andre maleriers stærke farver. Billederne måler (inden for rammerne): 1) og 3) 54 × 43 cm, 2) 50 × 34 cm. Rammeværkets staffering, brun og blå, stammer fra ny tid. Marmorkrucifikset, om hvilket regnskaberne mærkeligt nok er tavse, bortset fra at korset bliver »abgeschnitten« 1913⁶, er ca. 160 cm højt, figuren ca. 75, korset gråt, sortflammet, figuren hvid og sortflammet. Kristus hænger i skråt strakte arme, uden tornekrone; de samlede fødder støtter mod et suppedanum.

2) Af den *†gotiske altertavle* fra o. 1450 er bevaret 16 figurer, nu opstillet i et skab, der sikkert er samtidigt med den nuværende alteropsats, og ophængt på skibets nordvæg. De 12 apostelfigurer (jfr. fig. 10), af hvilke de fleste nu har fået deres tegn erstattet med en tynd kæp, svarer bl. a. til dem i Spandet og Højst, eet enkelt apostelhoved genfindes således i alle detaljer i Spandet. Foruden apostlene er bevaret figurer af Maria Magdalene (fig. 11) med salvekrukken, iført et plisseret hovedbånd, som bl. andet kendes fra Laurentiusalteret i Døstrup (Tønder-Højer-Lø hrd.), Johannes Døberen med lam og bog samt Marias himmelkroning (fig. 12); Gudfader og Maria sidder i en stol, han med velsignende højre hånd, hun med hænderne samlede til bøn; Kristus mangler. Indtil 1926 stod figurerne hvidmalede, men 1926 stafferedes de med deres nuværende, uheldige, brogede farver — oprindelige farver var ikke bevaret — af Johan Madsen, malermester og borgmester i Christiansfeld (kaldsbog).

3) Den gotiske tavle afløstes antagelig af den bruskbarokke (nr. 4, se nedenfor, nu i Haderslev museum), som imidlertid atter måtte vige for en stor *altertavle* i landlig Louis Seize stil (fig. 13), nu ophængt på korsarmens vestvæg. Ifølge regnskaberne anskaffedes den 1784 og maledes året efter; dens forgænger blev da »belistet« og ophængt på den nordre side¹². Tavlen har snoede søjler med vinranker på hver side af storfeltet, der indrammes af pålimet, gennembrudt rankeornamentik med muslingeskaller, og storvingerne kantes af barokke bøjler og fyldes af stærkt fligede, pålagte blade samt kronet af små, rankesmykkede topstykker. Det høje postamentfelt, der indrammes på lignende måde som storfeltet, flankeres højst uregelmæssigt både af søjlepostamenterne og af svungne konsoller under disse. Der er intet frisefelt, men over storsøjlernes korintiske kapitæler hæver sig gesimsbrudstykker, som bærer den svungne, brudte gavl, der sikkert har været kronet af en topfigur. I stor-

postament- og topfelter er der tarvelige malerier af Golgatha, nadveren og gravlæggelsen, det sidste maleri i en oval bladmedaillon holdt af to store engle med le og timeglas. Rammeværket er iøvrigt blå marmoreret med hvidt på søjler og profilled, bronzering på de pålagte ornamenter.

4) Fra en *†altertavle* i ret landlig bruskbarok-stil, fra o. 1650, er bevaret fire *brudstykker, halvdelen af storstykkets fylding, to storvinger samt postamentfelt og frise, der nu er i Haderslev museum. Tavlen, der sikkert har tilhørt egnens almindelige type, har rektangulært storfelt, ret højt postamentfelt, hvorover halvrund gesims med pærestav, flankeret af konsoller med englehoved og herunder stor diamantbosse. Storvingernes kraftige bruskværk omslutter en midtoval med foldekant; vingen afsluttes forneden af maske. Rester af den oprindelige staffering skimtes gennem overliggende maling. Malerierne, der sikkert er de oprindelige, er alle olie på træ. Storfeltets maleri forestiller Kristus på korset, på hans venstre side en kvinde med pufagtige ærmer og stor kappe (Magdalene?). Farverne er nu ret afblegede, hovedsagelig brunlige, kvindens kappe dog blå. Frisemaleriet forestiller nadveren; storvingernes medailloner har malerier af 1) Jonas, der spadserer ud af hvalfiskens mund, 2) Abraham i færd med at svinge sværdet over Isak, mens han holder på dennes hoved med den anden hånd; i baggrunden en hjort, der springer frem fra et træ.

Altersølv. Kalk (fig. 14), senbarok, fra 1712, svarende til Åstrups (Haderslev hrd.), knap 20 cm høj, med flad, sekstunget fod, der har antydende treblade mellem tungerne og et pånitted, støbt krucifiks, sekstunget fodplade og skaft, som i seks flade rundstave fortsætter tungernes forløb over et lille profilbælte af tre smalle rundstave. Den fladtrykte knop har på over- og underside seks brede, to-tungede, ciselerede blade og seks rudebosser med grave-rede versaler: »Iesus«. Stort, halvkugleformet bæger med profileret rand. På tre af fodens tunger graveret skriveskrift: »M. Michael Stichelius Præpositus — He. Iohannes Zoëga Pastor — Paa Aller Kierckes Bekostning 1712«. På fodpladen stemplet to sammenskrevne M'er, mestermærke for Haderslevguldsmiden Mathias Mogensén (Bøje 1573). Under bunden indridset: »A. Eide, Haderslev 1883«. *Disk*, samtidig, og med samme mestermærke, med graveret cirkelkors på randen og cirkeltegnet seksblad i bunden, desuden

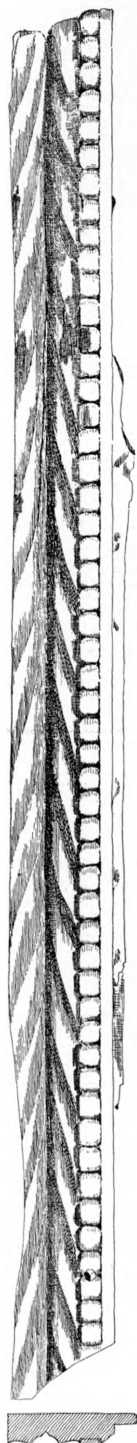

Fig. 9. Aller. *Planke fra *†ciboria*alter eller *†lektorie*opbygning. Målt af El. M.; tegnet af Tove Bojesen 1954 (p. 264).

Fig. 9

dobbelte, koncentriske ringe ved alle kanter. En tidligere †*kalk* var af tin¹³. *Vinkande* og *oblatskål* fra o. 1850, af københavnsk porcelæn, sortglasseret med guld Kors. En †tinflaske til messevin anskaffedes 1662 (rgsk.).

Berettelsessættet er fra 1865, da præsten fik refunderet udgift til et sæt sygekommunions kar¹⁴. Den 10 cm høje *kalk* har hvælvet fod og skaft i eet (uden knop) og ægformet bæger; på foden et fastnittede krucifiks. Glat *disk* med stemplet WN i rektangel, mestermærke for Johan Wilhelm Nissen, Haderslev (Bøje 1621). *Oblatæske* af træ. Til vinen findes en almindelig *glasflaske* med AM 75 i relief under bunden. Sættet ligger i en oprindelig træeske, der er formet som en bog, læderbetrukket med guldsnit og ornamenttryk, og med fløjlsklædte rum afpasset efter de enkelte dele. 1768 anskaffedes sammen med den daværende annekskirke Taps (Nr.-Tyrstrup hrd., Vejle amt) en †*kalk* og †*disk* samt †*flaske* og †*futtermal* dertil⁷.

Alterstager. 1) O. 1750 (fig. 15), 35,5 cm høje, med glat, karnisformet fodskål og ret flad lyseskål. Skaftet består af to tværriflede balusterled med en flad ring imellem. 2) Vistnok fra 1917⁶, af plet, 68 cm høje, i renæssancestil.

3) Fire par sortmalede, drejede gravstager af træ.

Under præstens *accidentia* omtaler inventariet 1777 et trolovelses- og et brudesmykke, 1796 nævnes, at der foruden trolovelsesmykket er to brudesmykker¹⁵.

En gipsfigur af Thorvaldsens Kristus på marmorpiedestal står i apsidens.

Alterskranke fra o. 1875, med balustre af støbejern, formet som akantustræer. Den tidligere alterskranke, fra o. 1800, der gik fra syd- til nordvæg og består af slanke træbalustre, ligger på loftet.

Døbefont, romansk, af granit, omtrent svarende til Steppings. Den høje, glatte, udbugende kumme, 80 cm i tv., er kun udhulet i halv højde og mangler afløb. Foden er formet som et omvendt terningkapitel med pæreformede knopper på hjørnerne. Højde 108 cm. Den blev opbanet 1885⁶ (Mackeprang: Døbefonte p. 332; vistnok fra Haderslev-værkstedet).

Dåbsfad, moderne, af hamret kobber.

Et tarvelig *fontelåg* af fyrretræ ligger på våbenhusloftet; det anskaffedes ifølge regnskabet 1787¹².

Lille *korbuokrucifiks* med *sidefigur*, Maria (fig. 16), formodentlig fra 1700'erne, meget naivt og landligt, hvidmalet; nu i tårnet, hvor Johannes-figuren endnu lå o. 1910 (indberetn.).

†*Korgitter*. 1787 maledes gitterværket og de to døre ved altertrappen; maling af dette gitter omtales i regnskaberne så sent som 1833¹².

Prædikestol, barok, i type svarende til Hammelevs (Gram hrd.) fra 1651, men med andre detailler. Det er et enkelt arbejde på fem fag og et smalt opgangsfag, med slanke, glatte søjler på hjørnerne og bufelter med brudte side-

Fig. 10. Aller. Apostelfigurer fra †altertavle (p. 266).

V. M. 1951

P. N. 1923

V. M. 1951

Fig. 11-12. Aller. Magdalene, en apostel og Marias himmelkroning, fra samme †altertavle som fig. 10.

profiler, glatte postament- og frisefremspring og lave, udsavede voluthængestykker; sekskantet bærestolpe og nyere opgang. Himmelen, der er ligeså enkel som stolen, er formet som en regelmæssig, ottesidet polygon med gennemløbende frise; den har hverken hænge- eller topstykker; på undersiden er der en stor stjerne, otteoddet, med profilerede kanter, og fra en roset i dens midte hænger en helligåndsdue ned. I stolens storfelter er der malerier, til dels stærkt overarbejdede, af de fire evangelister siddende med deres tegn ved borde, der er dækket med hvide duge, samt »Salvator« i hel figur, alle på skyet baggrund. Under hver ses navnet, malet med gyldne versaler, men ældre versaler skimtes under dem, ligesom ældre skrift ses under de helt moderne versaler i postament- og frisefelter: Guds ord lever etc. og: Salige ere de, som høre etc.; i himmelens frise ligeledes moderne versaler: Grib det evige liv. Rameværket står med frisk, brun maling med blå i felter og på stjernen. 1787 fik prædikestolen nyt $\dagger$ timeglas; 1833 maledes, forsølvedes og forgyldtes den¹², og 1884 blev den strøget med egetræsfarve⁶.

Stoleværket er fra 1884, udført af snedker J. B. Hansen i Haderslev og malet med egetræsfarve⁶; de rundbuede gavle, nu brunmalede med lidt blå på kanterne, har bronzerede gipsrosetter i topstykkerne. Stoleværket i nordre tilbygning har rundbuede gavlstykker med en lille, drejet roset, sikkert en rest af de stole, kirken havde fået før 1836. De har afløst et $\dagger$ *stoleværk* fra 1664 (rgsk.).

$\dagger$ *Brudestol*, omtalt som gammel i inventariet 1777¹⁵.

$\dagger$ *Pulpitur*. 1765 undersøgte sognepræsten det sted, hvor kirkeværgerne Hans Schultz i Brabech og Tønnes Hansen i Schouhuuse agtede at bygge en stol til fire personer. Dette kunne tillades, såfremt »de satte stolen så højt op, at dem, som sidder bag i korskirken, ikke betages frit syn til prædikestolen, såsom Hans Schultz vil lade opgang dertil anlægge i den stol, ham tilhører«¹⁶.

Orgelfaçade i empire, fra 1819, da der sluttedes kontrakt med Hans Frederik Oppenhagen om et nyt orgel¹².

Det lille orgel, der svarer til Sdr.-Vilstrups (Haderslev hrd.) og er udført af samme orgelbygger, har tre tårne, smykket med guirlander foroven og egeranker forneden og kronet af vaser med tøjguirlander, det højere midttårn dog med en trekant i stråleglans. De mellemfaldende led har foroven en laurbærgren, forneden palmekvist; vingerne er gennembrudte og består af nodebog og musikinstrumenter. Stafferingen svarer til stoleværkets og det øvrige inventars farver; ornamentene er forgyldte, i trekanten malet Jahves navn med hebraiske bogstaver. Allerede 1826 måtte værket istandsættes¹⁷, og fra 1882 søgte man gentagne gange om at få det fornyet; dette skete først 1905 ved Marcussen og søn⁷. 1919 anskaffedes nye piber, da de gamle var konfiskeret til krigsbrug⁶.

Pengeblok, fra 1700'rne, af eg, jernbunden. Stod tidligere i nordre tilbyg-

Fig. 13. Aller. Tidligere altertavle, fra 1784 (p. 266).

V. M. 1951

ning og benyttedes til klingpungspengene, men flyttedes 1950 ud i våbenhuset efter at være rensat og forsynet med efterligninger af gammeldags taskelåse.

Klingpung, fra 1892⁷, med messingring og -skaftfatning (nu uden klokke), pose af rødt, uldent klæde med guldguloner og fraktur: »Giver, saa skal Eder gives«; ophængt i koret.

Præsterækketavle, sikkert fra o. 1850, og fortsættelse fra 1879⁶, med toskanske søjler og trekantgavl, brun- og sortmalede. De indeholder, med antikva, fyldige oplysninger om præsterne; om den førstnævnte, Laue Iensen, født 1501, død 1564, hedder det: »Under ham, der var en retfærdig og gudfrygtig Mand, blev Taps eller Daabsøe annekteret til Aller 1544«. I korsarmen.

V. M. 1951

Fig. 14. Aller. Alterkalk 1712 (p. 267).

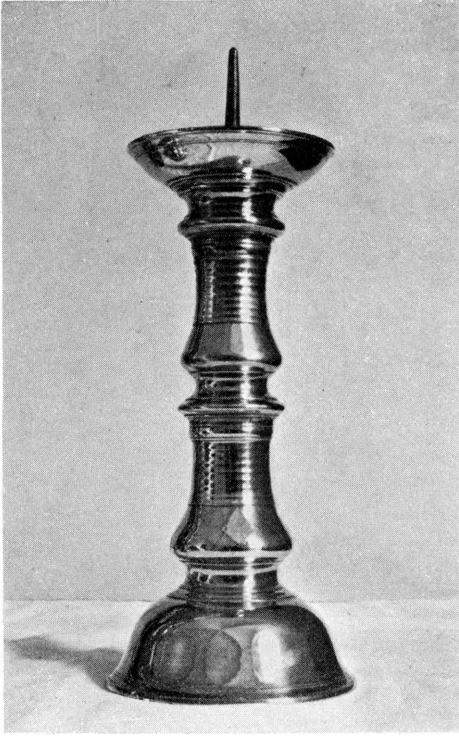
Ifølge regnskaberne for 1844 havde sognepræsten D. Davidsen på en nyligt foretaget rejse til Hamborg fået foræret et stort billede af Jesus med Pilatus, som han sammen med et mindre skænkede kirken¹¹ (se alterprydelsen p. 265). Maleriet restaureredes og forsynedes med nyt baglærred af konservator P. Kr. Andersen 1950. På nordre tilbygnings østsvæg.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) (Fig. 17), bruskbarokt, 1654, over Kiersten Hans Daater og Johan Schrøder, »som her neden for (dvs. får) roo oc hvile«, sat af hr. Hans Schrøder og hans hustru Elisabeth hr. Hanses i Aller. Det lille, snedkrede epitaf er af almindelig type, med joniske søjler, kartoucheagtige vinger, top- og hængestykke. Over og under søjlerne englehoveder og kvindehoveder, i storvingerne halvrossetter med englehoved, i hængestykket et stort englehoved og i topstykket et cirkelfelt, alt i bruskbarok ornamentik. Storfeltet indeholder et maleri af Golgatha, malet af en provinsiel maler, efter nederlandsk forbillede. På baggrund af en uvejrhimmel over et bjerglandskab holdt i lyse, gullige og røde farver, står Johannes og de tre Maria'er, de to med helt burleske

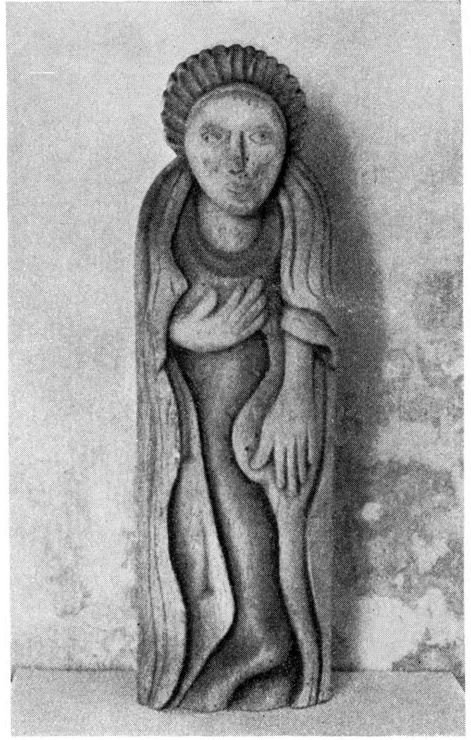
Malerier. 1) 1700'rne, Kristi gravlæggelse, kopi efter Federico Barocci gennem stik af Egidius Sadeler; olie, 73 × 53 cm, holdt i klare farver. I enkelt profileret, forgyldt ramme, der atter er fastgjort i en tavle svarende til præsterækketavlerne, men med udsavet hængestykke. Billedet har muligvis, ligesom altermalerierne og maleri nr. 2, tilhørt pastor Davidsens malerisamling og er af ham skænket til kirken. På triumfmuren over prædikestolsopgangen.

2) 1818, kopi efter Rembrandts Kristus for Pilatus, 1633, med mange ændringer, deraf en tilføjelse af tre forgrundsfigurer, hvorimellem en skaldet mand, der synes samtidig med kopisten. Signeret Hartmeyer 1818, og på bagsiden (nu dækket af nyt lærred, men overført til bagklædningen): »Gemalt 1818 von J. G. Hartmeier in Apenrade, geboren 1755, gestorben 1833« (indberetning).

V. M. 1951

Fig. 15. Aller. Alterstage (p. 268).

V. M. 1951

Fig. 16. Mariafigur fra krucifiksgruppe (p.268).

ansigter, og i forgrunden knæler en kvinde i hvidt, sikkert Kirsten Schrøder, med et svøbelsesbarn og et lille, knælende barn ved sin side. Det lille maleri i topcirklen forestiller Kristi opstandelse. Indskriften, i postamentfeltet, er med gyldne versaler. Rammeværket har blå bund, hist og her lidt rødt, søjlerne er hvidt marmorerede på skafterne, men det er de mange forgyldte ornamenter, der dominerer. På triumfvæggen, nord for korbuen.

2) Senempire, 1835, over sognepræst til Aller og Taps, Jacob Aagaard, født i Colding 15. april 1750, død i Aller 25. dec. 1824, hvor han havde været i 25 år, i Hammelev 13 år og i Wiborg 4. Sat 31. jan. 1835 af sønnen A. J. C. Aagaard; kærlige mindeord. I en trætavle med toskanske søjler og trekantgavl — den, der sikkert har dannet forbilledet for de andre tavler i kirken — er indsat en trapezformet, grålig marmorplade med saddeltagsformet topstykke over udkraget gesims; under denne er indfældet en hvid marmorplade med indskriften, fordybet skriveskrift, og i topstykket en lille, rektangulær plade med korslagt æblegren og neg (?). Brun og blå staffering med lidt guld som kirkens øvrige inventar, sortmalede bogstaver. På korets nordvæg.

Gravsten. (Fig. 18), barok, o. 1634; næsten udslidt indskrift over sognepræsten Lage Damp, død 1634 (?), og formodentlig hans to hustruer. Trods

V. M. 1951

Fig. 17. Aller. Epitaf 1654 over Kiersten Hans Daater og Johan Schröder (p. 272).

V. M. 1951

Fig. 18. Aller. Gravsten over sognepræst Lage Damp, død 1634(?) (p. 273).

sliddet på indskrifttavlen kan det ses, at den sidste hustrus årstal ikke er udfyldt. Gotlandsk kalksten, 188 × 102 cm, med reliefversaler. — Langs stens kanter løber en ramme med religiøs indskrift, Johs. kap. 19, Jeg ved, at min frelser lever etc., afbrudt i hjørnerne af cirkler med evangelistsymbolerne. Under et konsolstøttet bueslag står en stor engel, som holder den stærkt op-højede skrifttavle, der optager over en trediedel af fladen, foran sig. Mellem de nedre evangelistcirkler er der tre ens, symmetriske skjolde, alle med en seksoddet stjerne under initialer: 1) HL [D], 2) HDL og 3) ? ? D, vel hen-visende til præsten og to hustruer. Over skjoldene præstens valgsprog: »Sim-bolum Lagonis Damp: In silentio et spe fortitudo mea« (»i tavsheden og håbet er min styrke«). I 1913 optoges gravstenen fra korgulvet og anbragtes op ad korets sydvæg⁶.

Kirkegårdsmonument. Senempire, o. 1852, over sognefoged Hans Buchholz, født i Erlev 3. april 1789, død i Skovhuus 3. maj 1848, og hustru Mette Maria Buchholz, født Toftmann, født i Gl. Haderslev 5. febr. 1789, død i Skovhuus 29. juni 1852. 2. Corinth. 9,6. Sandstensstele over aftrappet sokkel, med lille trekantgavl og kronet af vase. I frisen korslagt æble- og palmegren. Indsat marmorplade med sortmalet skriveskrift. Syd for våbenhuset.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Haderslev provstearkiv: Kirkeregnskabsbøger for Aller 1564—1847 (*rgsk.*). — Sager ang. de enkelte sogne, Aller og Taps, 1667—1920. — Haderslev provstis fælleskasse: regnskaber med bilag 1800—47. — Aller præstearkiv: kirkeregnskabsbog Ca. 3. 1871—1919. — Kirkeinventar for Aller og Taps Cc. 1777—1901. — Forskellige kirkeregnskabs- og tiendesager for Aller og Taps sogne Ce. 1727—1869. — Haderslev amtsarkiv, visitatorialsager, slesvigske registratur nr. 113, Kirche zu Aller 1818—51. — Se i øvrigt arkivalier for Haderslev provsti i almindelighed p. 28. — Kirkeklokkecirculære af 1918. — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen o. 1910, P. Kr. Andersen 1946 (inventar) og 1951 (maleri nr. 2). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller, Erik Moltke og Vibeke Michelsen 1951.

Haupt I, 341 f.

¹ Danmarks Riges Breve 2. rk. II nr. 219, muligvis nærmere bestemt til provsten over Barvid syssel, smst. 2. rk. III nr. 274. ² Matthiessen nr. 2. ³ Om hertug Christians kirkeordinans for hans to len, jfr. A. D. Jørgensen: Den ældste lutherske Kirkeordinans i den danske Kirkeprovins, i SJyAarb. 1889, p. 218 ff.; specielt om patronatsretten p. 244. ⁴ Ny kirkehist. Saml. II, 265 f. ⁵ August F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, 1926, p. 155. ⁶ Fælleskirkekasse: rgsk. med bilag 1870—1924. ⁷ Provstearkivet: sager ang. de enkelte sogne 1667—1920. ⁸ Mackeprang: Portaler, p. 58 ff. ⁹ Allerede 1671 synes klokkerne dog at have haft plads i spiret, eftersom der i dette år leveredes en trappe til klokken (*rgsk.*). ¹⁰ 1723—24 var der store reparationsudgifter, hvoraf en del hidrører fra tårnet, hvis vestre og søndre side ifølge muremsterkontrakten måtte opmures fra grunden (*rgsk.*). De samme sider af tårnet blev på ny skalmuret 1823 og 1888 (se note 7 samt forskellige kirkeregnskabs- og tiendesager etc. 1727—1869). ¹¹ Amtsvisitatorialsager: diverse udtagne sager (sag nr. 4111). Ifølge oplysninger fra LA. Åbenrå var Johann David Hartmeyer gæstgiver og vinhandler; han var født 22. nov. 1754 og døde 12. marts 1833. ¹² Forskellige kirkeregnskabs- og tiendesager etc. 1727—1869. ¹³ RA. Rentekammerets undersøgelseskommission, Haderslev amt 1708—15. Kirkesager G 2. ¹⁴ Fælleskirkekassen: rgsk. 1833—71. ¹⁵ Kirkeinventar for Aller og Taps Cc. 1777—1901. ¹⁶ Som note 11 (sag nr. 96). ¹⁷ Fælleskirkekassen: Sager vedr. ombygn. 1800—96.